

**LEVENDE GESCHIEDENIS.
OVERWEGINGEN BIJ EEN BIOGRAFIE VAN P. J. BOUMAN**

Raoul Bauer

Co Strootman, *Wie stuit de rebellie van de massa? P. J. Bouman 1902-1977*. Assen, Van Gorcum, 2019, 504 p., ISBN 9789023256960, €39.90

Ik herinner mij Pieter Jan Bouman alsof het gisteren was. Vooral in de jaren zeventig leefde er tussen ons een intense correspondentie waarin vooral mijn beginnende doctoraatsstudie over de Engelse historicus Arnold Joseph Toynbee centraal stond. Hij was trouwens een van de weinige historici die bij het horen van de naam van Toynbee niet snel een andere kant uitkeek. Ook daarom waren onze gesprekken een deugddoende verademing. De laatste keer ontmoette ik hem op vier oktober 1975. Bouman verbleef toen al enkele jaren in Epe in het noordelijk deel van de Veluwe. Op de zesde verdieping van een appartementencomplex betrok hij een woning van waaruit hij een prachtig uitzicht had op het heuvelland richting Apeldoorn. Hier schreef hij onder meer *Een handvol mensen* (1969) en *Van tijd naar tijd* (1972), met stip twee van zijn beste werken.

Het was een namiddag om nooit te vergeten. We spraken over sociologie en geschiedenis, over wetenschap en verbeelding, over de historici Arnold J. Toynbee en Fernand Braudel, over film en literatuur, over Federico Fellini, F.M. Dostojevski en Albert Camus, over de metabletica van Jan-Hendrik van de Berg en de opvattingen van C. G. Jung, et cetera. Alhoewel mijn gastheer toen al ziek was, bleef het enthousiasme en de gedrevenheid waarmee hij zijn visie op de geschiedwetenschap naar voren bracht gewoonweg indrukwekkend. Met verve beschreef hij hoe de geschiedbeoefening ook en vooral een geschied-beleving zou moeten zijn. Dit inzicht had zijn gevolgen voor onder andere de relatie tussen geschiedenis en sociologie én voor de manier waarop zijn geschiedbeoefening gestalte kreeg. Met belangstelling keek ik daarom uit naar de pas verschenen biografie over Bouman waarmee Co Strootman promoveerde bij de Rijksuniversiteit Groningen.

Voortgaande op de rugtekst kiest Strootman voor een dubbele weg. Zijn biografie wil zowel het verhaal van een leven zijn als het portret van een tijdperk. “Het is een levensbeschrijving van een mens die poogt iets van het leven te maken. Tegelijk is het een cultuurgeschiedenis van het eerste driekwartjaar van de twintigste eeuw”. Dit opzet past wonderwel bij het onderwerp in die zin dat

het doet denken aan de manier waarop Bouman zelf zijn historische werken opbouwde. Leest men bijvoorbeeld *Vijfstromenland. Balans der Werelddelen* (1958) of *Eén onzer dagen. ʻt Vóórhistorisch heden* (1965), *Een handvol mensen. Uit de tijd der beide oorlogen* (1969) of nog een van zijn laatste werken *Van tijd naar tijd. Europese cultuur in jaren van overgang* (1973), steeds ontdekt men hetzelfde verhaalstramien. Altijd weer geeft Bouman aan de individuele levens van zijn personages diepgang door ze in de spiegel van de zogenaamde grote geschiedenis te plaatsen terwijl ook omgekeerd het beeld van een tijd een tastbare gestalte krijgt in het optreden van enkele tijdgenoten. Boeiend is het nu om even na te gaan waarom Bouman zijn historische werken op deze manier heeft opgebouwd. Dit brengt mij terug naar het interview dat ik met hem had in oktober 1975 waarin dit gegeven ruim ter sprake kwam.¹

Wat zijn geschiedbenadering aangaat, staat bij de Nederlandse historicus het inzicht centraal dat men de uitspraken van bijvoorbeeld Huizinga, Marc Bloch en Burckhardt waarin ze stellen dat het in de geschiedbeoefening gaat over de ‘levende, strevende mens’, ernstig moet nemen. Maar dit betekent volgens Bouman dat de historicus in grensgebieden komt die niet door de pure, volstrekt logisch-empirische wetenschapsbeoefening bestreken worden. Het moet hier duidelijk zijn dat de relatie tussen wetenschap en kunst voor de geschiedenis een aparte betekenis krijgt omdat de historicus de vragen die het leven stelt niet uit de weg mag gaan.

Om deze ‘interpretatie in de diepte’ te illustreren, gaf Bouman als voorbeeld een werk over Robespierre en de Franse Revolutie. Men kan hierover twee soorten boeken schrijven. Een dat steunt op “exact materiaal, statistieken, feitelijke gegevens, enz.”, goed en degelijk werk. Hij bleef niettemin van oordeel dat men op die manier nog altijd de kwintessens van de beweegredenen mist waarom op een bepaalde wijze op de gebeurtenissen gereageerd werd. Wat met de ‘geschiedbeleving’ in deze tijd? Wat bracht Robespierre ertoe zo te handelen? Dat is niet alleen vanuit zijn karakter verklaarbaar, niet alleen vanuit zijn sadisme of vanuit een zeker genoegen om bloed te zien vloeien. Neen, men moet ook rekening houden met een oprecht idealisme, met een eigen gedachten- en beleveniswereld. Daarom verwijst Bouman naar *Les dieux ont soif* van Anatole France. Volgens hem is het best mogelijk dat wanneer men dit boek niet als een roman maar als een geschiedenisboek leest, men er nog net iets méér in kan vinden dan in menig strikt wetenschappelijk geschiedenisboek.

In een poging om die menselijke realiteit te vatten — en hier verwees Bouman naar zijn *In de ban der geschiedenis* — voert hij categorieën in die voor de wetenschap wat onbruikbaar zijn omdat ze uit de toon vallen in het normale, abstraherend logisch wetenschapsbedrijf. Het betreft hier het tragische als primaire categorie met als varianten het paradoxale en het absurde. Zo kan het absurde elementen van het tragische bevatten die zo ver reiken dat wij met de mond vol tanden staan. Bijvoorbeeld het vergassen van zes miljoen joden maakt iedere verklaring tot een schijnverklaring. Men kan wel zeggen dat Hitler dit

gewild heeft maar daarmee *peilt* men deze gebeurtenis niet! Bij het absurde krijgt men een historische problematiek waar het verstand bij stilstaat. Elke verklaring is hier een schijnverklaring waarbij Bouman zei te denken aan *L'étranger* van Albert Camus. De rechter vraagt Meursault naar het waarom van de moord, waarop deze antwoordt: *que c'était à cause du soleil*. Hier heeft men de typische schijnverklaring van het absurde.

Een dergelijke geschiedbenadering waarin men aan de stof 'diepte vragen' stelt, heeft uiteraard een invloed gehad op zijn manier van schrijven. Zo beschreef Bouman vol vuur waarom hij op een bijna filmische manier het anekdotische in zijn geschiedschrijving binnenbracht: "Het anekdotische wordt door de historici geïnterpreteerd als oppervlakkigheid, terwijl voor mij de gefundeerde anekdote een symbolische kracht heeft die heel groot is... Ik schrijf niet uitsluitend voor vakmensen, wel in hoofdzaak voor mensen voor wie de dimensie van de verleden tijd nog levend is". Dit is zeker geen loze bewering. Bouman slaagde er telkens in om een boeiend geschreven, dynamische geschieduitbeelding van personen en tijdvak te realiseren die keer op keer een groot en internationaal lezerspubliek wist te bereiken.

Deze gedrevenheid en zin voor een anekdotische opbouw heeft Strootman jammer genoeg niet. Hij poogt weliswaar Boumans persoonlijk leven in de pas te laten lopen met de veranderende tijdsomstandigheden maar loopt er zelf grotendeels in verloren. Hij volgt chronologisch de levensloop van Bouman vertrekkende van *De geboorte van een cultuurdrager 1902-1932* tot het laatste deel *Vrije schrijver in Epe 1968-1977*. In die periode liggen er heel wat hoogtepunten vol dramatische spanning. Op wereldvlak beleeft men twee wereldoorlogen en de Koude Oorlog met een atomaire dreiging op de achtergrond, en moet de democratie zich verdedigen tegen het fascisme en het communisme. Ook voor Bouman zelf verliep de tijd allesbehalve rimpelloos. Op veertienjarige leeftijd verhuisde hij van Nederlands-Indië naar Nederland, een land waarin hij flink wat moeite had om zijn draai te vinden. Verder zit in zijn nochtans succesvolle carrière van leraar tot hoogleraar en rector magnificus, van succesvolle ambtenaar en van gevierd schrijver, wel ruis op de plaat. In de ideologisch zo gevoelige jaren dertig had hij blijkbaar 'verkeerde keuzes' gemaakt die hem jaren achtervolgden; anderzijds stonden zijn successen op academisch en bestuurlijk vlak in een gespannen verhouding tot zijn 'vrije boeken'. Hij moest zich zo veel bezighouden met administratieve rompslomp dat hij steeds te weinig tijd meende te hebben voor wat hij zijn historische 'geschieduitbeeldingen' noemde. Die spanning in combinatie met familiale zorgen liep hoog op. De poging tot zelfmoord in 1951 kwam wellicht niet onverwachts.

Ik heb alle bewondering voor het onderzoekingswerk dat Strootman hier heeft geleverd. Een 500 bladzijden tellend boek boordevol namen en kleine en grote gebeurtenissen, maar... qui trop embrasse mal étireint en dat is hier wel degelijk

het geval. De auteur volgt Bouman weliswaar van de wieg tot het graf — en voor een niet-Nederlander maakt de overvloed aan gebruikte letterwoorden de lectuur niet tot een onverdeeld genoeg — maar vergeet onderweg de nodige diepgang in zijn verslag te leggen. Zo is zijn verwijzing naar bijvoorbeeld de invloed van Gabriel Marcel, het christelijk existentialisme en de fenomenologie toch te mager. Idem voor de verwijzingen links en rechts naar de ‘filmische’ opbouw van Boumans werken. Dat blijft bij enkele algemeenheden. Nochtans, Bouman was een bewonderaar van Fellini, niet toevallig een van de cineasten die op meesterlijke wijze een anekdotisch opgebouwde verhalenstructuur gebruikt!

Eveneens is het jammer dat bij het beschrijven van Boumans visie op geschiedenis en sociologie Strootman de evolutie van deze wetenschappen in Nederland te weinig belicht. Het was nochtans een tijd van verandering met onder andere de invloed van de Annalesbeweging in Frankrijk waar Emmanuel Le Roy Ladurie in zijn *Le territoire de l'historien* voluit de aandacht vraagt voor ‘*l'histoire quantitative*’, waardoor de geschiedenis strikt wetenschappelijk zou kunnen worden. Als het in Parijs regent druppelt het niet enkel in Brussel maar blijkbaar ook in Amsterdam. In 1961 verscheen *Sociologie en geschiedenis*, publiceerde I. Schöffers enkele jaren later een bijdrage over nieuwe richtingen in het historisch onderzoek en hield in 1967 Van Arkel in Leiden een inaugurele rede waarin geschiedwetenschap een natuurwetenschappelijke mantel kreeg omgehangen. In de jaren zeventig was er verder vooral het werk van Kees Bertels, *Geschiedenis tussen structuur en evenement* waarin betoogd werd dat wilde men een wetenschappelijke geschiedbeoefening hebben, men best het Franse voorbeeld kon volgen. Weerwerk tegen deze ‘vernieuwing’ kwam er onder anderen van Henri Baudet en van H. W. von der Dunk die sprak over geschiedenis als een ‘onwetenschappelijke wetenschap’. Geschiedschrijving: kunst of wetenschap? Ook Bouman werd tussen beide meningen heen en weer geslingerd. Heel sterk zelfs. Hij maakte herhaaldelijk een onderscheid tussen zijn vaktechnische publicaties en zijn zogenaamde ‘vrije boeken’. Het eerste moet hij doen als ‘professioneel academicus’, het tweede doet hij als een roeping, om het verleden levend te houden. In dit verband vertelde hij mij hoe hij met zijn geschiedbeleving door de historici als een outsider wordt bekeken. Strootman vermeldt deze tweestrijd van Bouman op heel wat bladzijden maar vergeet dit belangrijk facet van Boumans persoonlijkheid te toetsen aan de evolutie van de Nederlandse historiografie.

Dat Strootman in de massa gegevens die hij hier samenbrengt door het bos de bomen niet meer zag, kan blijken uit de titel van het boek: *Wie stuit de rebellie van de massa?* Het is wel zo dat Bouman onder meer in het spoor van Ortega Y Gasset een gevaar ziet in de ‘proletarisering van de cultuur’. Hiertegen wil hij zich verzetten door via woord en geschrift ‘leiding’ te geven ‘in een ontwrichte tijd’, zo schrijft hij in 1934 in zijn dagboek. Deze ambitie speelt in de uitbouw van zijn carrière zeker een rol, vooral dan in de jaren dertig-veertig, maar dit thema zien als een allesbepalend richtsnoer in Boumans leven is meer dan

overdreven. Eerder is het de overmoedige reactie van een jonge intellectueel op de uitdagingen waarvoor hij zich geplaatst ziet.

Uitdagingen waarmee Bouman wel zijn hele leven worstelde waren de thema's van de 'historische plaatsbepaling' en de 'geschiedbeleving'. In het boek *Voor en na de zondvloed* (1970) dat hij mij in 1974 schonk, had hij als opdracht geschreven: "deze variaties op het thema 'geschiedbeleving'". In dit werk kijkt hij terug op cruciale momenten in zijn leven, persoonlijke belevenissen die zoals vrijwel steeds in zijn zgn. 'vrije boeken' tegen het licht van de grote geschiedenis gezien worden. Het is voor hem "een subjectief relaas, dat toelaat om uit enkele bijzonderheden van één levensloop facetten van het algemene te zien en om uit het algemene iets over het persoonlijke af te leiden". Belangrijk hierbij is zijn zoeken naar een plaatsbepaling in de stroom van de gebeurtenissen: "In een tijd van 'versnelde geschiedenis', bij toenemende ondoorzichtigheid van de wereld waarin de mens van zichzelf vervreemd was geraakt, drong alles tot 'plaatsbepaling'. Waar stond men? Wat dreigde er?"

Deze vragen komen niet enkel naar voren tijdens het interbellum maar vergezellen Boumans hele levenstocht. Het is zijn existentiële zoektocht naar zin en doel van het bestaan. En precies deze visie op de inhoudelijke draagwijdte van de geschiedbeoefening heeft geleid tot een vorm van geschiedbeoefening waarin, zoals hierboven al werd aangeduid, 'dieptevragen' en het symboolkarakter van de anekdotische opbouw centraal stonden.

Noten:

¹ Bauer, R. 'Levende' geschiedenis. Een gesprek met de Nederlandse historicus-socioloog P.J.Bouman', in: *Streven*, juni 1976, p.797-809.